

СВЕТЛАНА ТОМИН

СРЕМСКИ БРАНКОВИЋИ – НАСТАВЉАЧИ
СВЕТОСАВСКЕ ТРАДИЦИЈЕ¹

САЖЕТАК: Сремски Бранковићи су кроз повезивање са оснивачима династије и цркве, Светим Симеоном и Светим Савом, снажно подвлачили идеју континуитета и својим деловањем потврђивали се као настављачи немањићких традиција. Њихова веза са Немањићима наглашена је не само у култним списима – на тематском и изражајном плану, него и на фрескама и иконама. Идући примером Светог Саве, деспот Георгије, потоњи владика Максим Бранковић, примио је монашки чин, потом је, као и Свети Сава, постао високи црквени достојанственик, организатор духовног живота, ктитор и светитељ. Слављењем сремских Бранковића Срби у Угарској су, у знатно измењеним историјским приликама, наставили да попуњавају своју светитељску поворку, а управо то неговање светитељских култова представљало је доказ о верском идентитету и континуитету. Након пропасти средњовековне државе манастири Фрушке горе постали су нова средишта окупљања, у којима се чувала традиција и остваривало духовно једин-

¹ У састављању Светосавске беседе користила сам следеће своје радове, у којима је наведена и сва коришћена литература: „Мотив играња пред моштима у списима о сремским Бранковићима”, *Зборник Майице српске за књижевности и језик*, 50/1–2, Нови Сад 2002, 71–79; *Владика Максим Бранковић*, Платонеум, Нови Сад 2007; „Паралела владика Максим – свети Сава у српској средњовековној књижевности”, *Зборник синхронијско и дијахронијско изучавање врста у српској књижевности*, Филозофски факултет – Дневник, Нови Сад 2007, 81–92; „Владика Максим Бранковић као Нови Јосаф. О светосавском узору крушедолског живописа”, *Зборник Майице српске за књижевности и језик*, 60/2, 2012, 307–322 (прештампано: *Фрушка гора у књижевности*, зборник радова, Филозофски факултет, Нови Сад 2013, 61–81); „Типологија чуда у списима о сремским Бранковићима”, *Фрушка гора у књижевности*, зборник радова, Филозофски факултет, Нови Сад 2013, 45–59.

ство, што показује да нема прекида у основном току културних настојања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Свети Сава, владика Максим, Крушедол, култни списи, Варлаам и Јоасаф.

Сремски Бранковићи били су потомци деспота Ђурђа Бранковића и деспотице Ирине (Јерине) Кантакузин – реч је о ослепљеном деспоту Стефану (†1476), његовој жени Ангелини (†1516/17. или 1520) и њиховим синовима деспоту Георгију, потоњем владици Максиму (†1516) и деспоту Јовану (†1502).

Историчари књижевности скретали су пажњу на подударност у активностима између владике Максима и Светог Саве, али и шире, између сремских Бранковића и Немањића, објашњавајући је сличним тежњама и програмом, иако у потпуно измењеним условима. Још је Младен Лесковац запазио да оно што су Немањићи – Стефан Немања, Свети Сава, Стефан Првовенчани и, касније, његови наследници – радили у средњовековној Србији, кроз толике деценије са успехом, у дугом и ничим непрекинутом континуитету јаке националне традиције и снажне државне организације, то исто су, у приликама далеко тежим, на простору бескрајно мањем, средствима знатно скромнијим, у границама неколико брзих и несрећних деценија, радили и последњи сремски деспоти: и они су волели књижевност и неговали је, и они су оснивали манастире и калуђерили се, и њих је црква канонизовала.

За деспотицу, потом монахињу Ангелину Бранковић и њеног старијег сина владика Максима речено је да су оживели у Срему, посебно у Крушедолу, традиционалну побожност српских владара и властеле и, с њом, ону духовну културу коју су некада неговали Немањићи. Манастири на Фрушкој гори преузели су историјску мисију настављача светосавског православља и постали средишта духовног живота. У тим новим центрима културне делатности након пада средњовековне државе програмски се наглашавао континуитет са претходним периодом, тако да је неговање традиције и остваривање духовног јединства могућно пратити како у књижевности, тако и у иконографији.

Да прекида у основном току културних настојања заправо и нема, односно да Срби у Угарској теже наставку немањићких традиција, показују многобројни примери.

Један у низу упечатљивих примера везивања за светосавски узор јесте појава Варлаама и Јоасафа на зидовима крушедолског храма. Индијски царевих Јоасаф лик је из чувеног средњовековног дела које се најчешће жанровски означава као житије или роман, а старац Варлаам био је његов духовни учитељ. Идући за Варлаамовим

хришћанским поукама, Јоасаф је напустио двор и световни живот и постао монах, касније је за њим дошао његов отац, цар Авенир. Главна мисао житија о Варлааму и Јоасафу јесте глорификација монашког пустињачког живота, напуштање богатства овога света ради уздизања у врлинама, а Јоасафова одлука да остави земаљско царство и све световно прерасла је у образац једног типа идеалног хришћанина.

Светом Сави морала је бити добро позната прича о духовнику, старцу Варлааму и његовом следбенику, царевићу Јоасафу, нарочито негована на Светој Гори, одакле је он, уосталом, и стигао у Студеницу. Управо у Студеници, у време игумановања Светог Саве и по његовој жељи, насликан је Јоасаф, заједно са својим учитељем, старцем Варлаамом. То је било 1208/9. године. Одлучујућу улогу Светог Саве у одабирању сликарског програма за Студеницу одаје место сликања Варлаама и Јоасафа – приказани су уз сам игумански престо. До времена Студенице они нису били приказивани у православним црквама, а њихове представе у храмовима ретке су, све до четрнаестог века. Још један доказ да се око студеничког сликарства старао управо Свети Сава јесте натпис на прстену куполе: „И мене работавшаго помените Саву грешнаго.”

У Студеници Варлаам и Јоасаф, преко текстова исписаних на развијеним свицима, које обојица држе у рукама, разговарају. Нема сумње да су речи на свицима дело Светог Саве, који је за Варлаама изабрао поуку: „Чедо Јоасафе, остави трошно царство и примивши крст пођи за Христом”, а за принца Јоасафа одлуку: „Све ово оставих и следим владику Христа да бих добио оно што желим.” Слика, дакле, приказује моменат Јоасафове одлуке да оде у пустињу.

Познавање *Варлаама и Јоасафа* код Срба прати се од тринаестог века, када је настао и превод овог дела. Потоњи српски владари били су упоређивани с Јоасафом, а њихови духовни учитељи с Варлаамом, тако да је пример из *Варлаама и Јоасафа*, како га је протумачио Свети Сава, служио на пољу владарске идеологије у доба Немањића као високи идеал. То што је већина владара из лозе Немањића завршавала свој животни пут огрнута расом није било, како се чини, без схватања о савршеном владару, преузетог из примера о царевићу Јоасафу. Тачно је примећено, такође, да се, надахнута ученошћу Светог Саве и афирмисана његовим ауторитетом, обавеза владара да делује као Нови Јоасаф задржала и оплемењивала политичку идеологију будућих носилаца круне.

Познато је да су се српски владари, почев од краја дванаестог до почетка четрнаестог века, монашили. Сваки одлазак у калуђере некадашњих принчева и владара бележен је као особити подвиг, будући да је реч о победи трајног начела над пролазним, вечног

над земаљским. Овај обичај прекинут је почетком четрнаестог века и више се није обновио у доба трајања средњовековне државе. Изузетак представља последњи изданак Немањића, син полубрата цара Душана – цар Јован Урош из Тесалије, који је пошао трагом оснивача династије – узео је монашко име Јоасаф, поистовећујући своју судбину са индијским царевићем.

Да се свест о пустињаку Варлааму и царевићу Јоасафу који га следи на Христовом путу постојано учврстила у српској средини показује и чињеница да су се сцене са овом двојницом светих, сличне оној у Студеници, сликале у потоњим храмовима: Милешевци око 1235, Раваници око 1387, припрати Пећке патријаршије 1561, Светом Николи у Дубочици код Пљеваља 1565, припрати Грачанице 1570, Морачи 1574, 1577/78, Никољцу у Бијелом Пољу седамдесетих година шеснаестог века, Светој Тројици код Пљеваља 1592. и 1594/95, Добриловини на Тари око 1613. и другде.

Замонашени владари сликани су као нови Јоасафи, у раси и са круном на глави. Попут Симеона Немање у Студеници, краљ Милутин, иако световњак, у Грачаници је приказан испод портрета Варлаама и Јоасафа. Та традиција наставила се половином шеснаестог века, када су у Крушедолу два пута насликани Варлаам и Јоасаф. Доследност овог модела владарског монашења дакле, потврђена је још у једном случају, и то у време када самостална држава више не постоји – реч је о одласку у манастир деспота Георгија Бранковића, будућег владике Максима. Он је свакако био централна личност код Срба у Угарској крајем петнаестог и почетком шеснаестог века. Син слепог деспота Стефана Бранковића и Ангелине, након што је детињство и младост провео у Италији, дошао је у Срем, добио достојанство деспота и поседе од угарског краља. Иако је био титуларни угарски деспот, са јасно одређеним задацима као и остали великаши, у очима својих сународника и он и његов брат Јован представљали су праве настављаче државе Немањића и Бранковића.

Након периода деспотовања, Георгије се замонашио, узевши име Максим, највероватније између 1497. и 1499. године. Проучаваоци ове теме слажу се да се он на овај чин одлучио по узору на Светог Саву. О овом угледању не би се могло говорити да је Максим остао обичан монах или испосник, али он је стекао највише црквено звање и посветио се организацији и јачању српске цркве у Угарској. Овај аспект његовог рада заправо представља наставак светосавске идеје о самосталности црквене организације.

Када се посматра целокупна активност владике Максима на културном и духовном плану, природно се успоставља паралела с Немањићима, у првом реду са Светим Савом и Светим Симеоном.

Свест о истоветности делатности владике Максима и Светог Саве, уосталом, присутна је у култним списима посвећеним Светом Максиму и осталим сремским Бранковићима.

Непознати састављач *Службе Свештом Максиму Бранковићу* његово напуштање царства земаљског приказао је управо у светлости угледања на немањићку традицију:

Свима подражаваше прецима својим, светитељу,
Симеону преподобном и Сави свештеном,
јер они царство оставише
и туђинствовати изволеше...
тебе, преподобни Максиме, саселника имајући,
са њима царујеш у небеском царству.

У крушедолском храму Варлаам и Јосаф приказани су чак два пута, и то готово у исто време – припрата је осликана 1543, наос 1545/46. године. У то време цела црква прекривена је фрескама, које су касније, средином осамнаестог века, пресликане. Фреске на ступцима у наосу, затим најнижи делови фресака у припрати, као и фрагменти у наосу и припрати са којих се ољуштио слој уљане боје, једине су површине на којима је очувано првобитно зидно сликарство. У припрати Крушедола виде се доњи делови фигура Варлаама и Јосафа, што се препознаје по свицима.

У постављању Варлаама и Јосафа непосредно поред чланова свете деспотске породице уочава се позната идеолошка метафора, одавно примењивана на Светог Симеона и Светог Саву. Сликање Светог Јосафа овде је доведено у везу са оснивачем манастира, Светим Максимом Бранковићем – попут царевића Јосафа, који се одрекао владарске моћи и примио монашки постриг, тако је учинио и Свети Максим. Истовремено, то је још један доказ континуитета традиције из периода Немањића, која је, како се показује, била и те како жива у шеснаестом веку. Програмско присуство основних представа из немањићког периода огледа се у сликању Варлаама и Јосафа, односно у идеји да владика Максим јесте Нови Јосаф, као што је то био и његов монашки узор Свети Сава. Тако су га доживљавали и представљали непознати сликари крушедолског храма.

Поред ове иконографске, треба подсетити и на многобројне подударности између владике Максима и Светог Саве. С једне стране, веома је приметна сличност њиховог животног пута, а с друге сличност делатности: обојица су напустили своје световно звање и отишли у манастир, обојица су били архиепископи и заступници српског народа пред Богом. Одиграли су дипломатску улогу у

мирењу завађених страна – Свети Сава помирио је своју браћу, а владика Максим је у Влашкој помирио војводе Радула и Богдана. Сличност постоји и у учествовању Светог Саве и владике Максима у државним пословима. Свети Сава помагао је свом брату Стефану Првовенчаном, а познато је да је Максим, у име свог брата Јована, отишао у Венецију, у неку врсту дипломатске мисије 1502. године. Обојица су подизали цркве и манастире и помагали светогорске манастире. После смрти успостављен им је светитељски култ, а њихове мошти доживеле су исту судбину, спалили су их Турци, 1594, односно 1716. године.

Свакако да је за Србе у Угарској било веома важно очување верског и духовног идентитета. Кроз повезивање са оснивачима државе и цркве, Светим Симеоном и Светим Савом, они су снажно подвлачили идеју континуитета, а својим деловањем потврђивали се као настављачи немањићких традиција. У овом контексту, није случајно ни наглашавање податка да породица Бранковић потиче од Немањића. Порекло „од корена Немањиног” истакнуто је у *Пролошком житију Светиоџ Максима Бранковића*, док се у *Служби* каже да је био „светлога и светога корена”.

И један дар деспота Георгија, потоњег владике Максима, може да се објасни великом приврженошћу светородној династији, односно поштовањем према њеном оснивачу, Светом Симеоу. Деспот Георгије приложио је покров за мошти Светог Симеона Богопримца у Задру. Покров је начињен од жуте свиле, димензија 60 са 33,5 центиметра, извезен је златним и сребрним нитима, са натписом израђеним од бисера: „Свети Симеоне Богопримче моли Бога за мој грех – Георгије деспот”.

Који је био мотив за овај његов поклон? Према Доментијану, прва служба Светом Симеоу одржана је у Хиландару 3. фебруара, на дан Светог Симеона Богопримца. У *Житију Светиоџ Симеона* Доментијан је описао његов први годишњи помен у Хиландару: „...сатворише празник светом Симеоу Новом Мироточцу, и приложише га ка светом Симеоу Богопримцу, да им се обојици празнује општи празник, у један дан”. Свети Симеон, дакле, у први мах слављен је са Симеоном Богопримцем, с којим је делио *Службу*, касније је празник одвојен, а Свети Сава је написао *Службу*.

Деспот Георгије могао је, као образован у питањима националне традиције и вере, знати за овај податак и будући да је стално пред очима имао свој узор – Немањиће, управо због тога пожелети да поклони покров за мошти Светог Симеона Богопримца.

Колико је везивање за прве Немањиће било програмско види се из повеље Хиландару, коју су деспот Георгије, његов брат Јован и мајка Ангелина издали одмах по доласку у Срем, 1486. године:

Јер великим милосрђем твојим и молитвама велелепним твојим, Пресвета, уз помоћ Сина твога и Бога мога и силом часног Крста и светих сила небеских и Светог великомученика Георгија и светих ктитора Симеона и светитеља Саве, и молитвама светог оца нашег деспота Стефана, пожелели смо и одлучили да манастир звани Хиландар, у Светој Гори, Ваведење у светињу над светињама пресвете Богородице, примимо к себи – госпођа ми и мајка и ја и брат ми Јован, да будемо ктитори вишенареченоме манастиру, као што су били прадедови и родитељи наши.

Управо надовезивање на свете претке Симеона и Саву сведочи о идеји континуитета која их је руководила и објашњава како њихов духовни профил, тако и њихов конкретан политички програм.

Поред ове, и друге две повеље, издате светогорском манастиру Свети Павле 1495. и Хиландар 1496. године, представљају јасан показатељ идејних стремљења сремских Бранковића, који су својим ктииторством следили добро познат и учртан пут својих претходника. У повељи за Хиландар, другој по реду, коју су сремски Бранковићи издали 1496. године, деспот Георгије помиње Светог Симеона и Светог Саву и саставља им „читава малу Похвалу”:

Благословен Бог Израилев, који уздиже спасење у дому светих отаца наших, велим Симеона и Саве, и просвети на западу људе своје и отачаство њихово избави од многоразличитих јереси!

Као што у старини Мојсије избави род јеврејски од ропства Фараонова, проведе их кроз Црмно море и уведе у земљу обећану, тако и ови премудри светилници из мора страсти извукавши управише у царство небесно. Онај таблице даде Завету, а ови славу непролазну и веру Оца и Сина и светога Духа.

Сасвим је јасно да овако изузетно изражено наглашавање Светог Саве у три повеље сремских Бранковића свакако превазилази уобичајену конвенцију – то је потврда сопственог верског, духовног и националног идентитета. Она показује да се у измењеним историјским приликама, у веома тешком времену када више нема самосталне државе, као ни представника некада угледних владарских династија, у Срему чувају постојеће традиције. Стварају се нова културна средишта која својом делатношћу успостављају континуитет са периодом Немањића и Лазаревића – подижу се манастири и осликавају по старим узорима, негују већ постојећи и успостављају нови култови светитеља и тиме остварује духовно јединство. „Стари и новостворени култови и задужбине почели су да живе пуним животом кроз литературу, сликарство, музику,

чувајући и развијајући историјску свест и духовно стваралаштво српског народа за будућност.”

У манастирима Фрушке горе је народ, лишен своје државе и расут по разним странама, добио ново средиште свог духовног окупљања. Оживљени су и обновљени култови којима се чува традиција и остварује духовно јединство. На чињеницу да су се, после Велике сеобе 1690. године, у манастирима Фрушке горе одједном нашле мошти цара Уроша (манастир Јазак), кнеза Лазара (манастир Врдник – сремска Раваница) и сремских Бранковића (Крушедол), представника и потомака свих династија које су биле носиоци државне самосталности, чије доказивање представља и суштину српског духовног препорода у осамнаестом веку, указао је Дејан Медаковић. Њихови култови стичу нови замах на подручју Карловачке митрополије, што резултује састављањем раковачког (1714), потом римничког *Србљака* (1761), као и *Ойциџе стѣхире* Јована Ђорђевића (1771). „Мошти српских светитеља чувају се и преносе као симбол снаге којом се имала савлађивати историја, као залога наслеђа.” Непознати песници позивају своје савременике „да заједнички потраже милост и духовну радост у мирном појању над моштима својих нових светитеља”.

Говорећи о *Заједничкој служби светим десјоџима Бранковићима*, али и о посебним службама Стефану, Јовану, Максиму и Ангелини, Димитрије Богдановић уочио је својеврсно књижевно обједињавање култова, које има далеку аналогију у Теодосијевим службама и канонима Симеону и Сави. Повезивање са духовним родоначелницима народа јесте основна идејна нит, те се слободно може рећи да су Свети Сава и Свети Симеон трајно присутни у текстовима посвећеним сремским Бранковићима. Ти текстови, написани у најбољој традицији врхунаца средњовековних списа, свакако представљају највреднији плод стваралаштва након 1459. године. Њихова традиционалност уочава се и на тематском и на изражајном плану, а по речима Милана Кашанина они су последњи блесак средњовековне књижевности, не мање сјајан од њенога почетка. Уочено је, такође, да се управо у време када са сремским Бранковићима пропада и последњи изданак средњовековне државности ствара литература која ће историјску свест српског народа дефинитивно сачувати за будућност.

Директно помињање првих Немањића јавља се у *Служби Светом десјоџу Стефану Бранковићу*:

Да весела буде српска црква
имајући у почетку Симеона и Саву утврђење
а на послетку Стефана обновљење,

у Служби Свѣтѣом десѣиѣу Јовану Бранковићу:

Радуј се, Саво светитељу,
православља водитељу и чистоте учитељу,
радуј се, Симеоне, корену благочашћа,
радуј се, Стефане деспоте,

као и у првој песми *Канона Максиму Бранковићу*:

Симеона преподобног и светитеља Саве
ти јавио си се, оче, лозо истинита.

Треба подсетити и на поређење Светог Саве са Светим Кирилом Александријским (412–444), једним од великих догматичара хришћанске цркве, који је епископовао пуне тридесет и две године. Слави се 9. јуна, а и 18. јануара, заједно са Светим Атанасијем Великим, коме је био раван у својим подвизима учињеним за православну веру. Доментијан у свом опису боравка Светог Саве на Светој Гори каже да је наш светитељ поделио своје богатство као други Кирил. Поводом овог поређења Светог Саве са Кирилом Александријским, Војислав Ј. Ђурић приметио је да је, од свих српских светитеља, једино још Максим Бранковић као епископ подражавао Светом Кирилу, као и Светом Атанасију. То је истакнуто на самом крају његовог *Пролошког житија*, када се, у часу Максимове смрти, јављају Свети Атанасије и Кирило: „Причају сви који су стајали при исходу душе његове, да су видели два анђела у облику патриараха александријских, Атанасија и Кирила, како сијају красним образима обасјани неизреченом светлошћу, и да је рекао: 'Одакле нам дођоше ови благолепни људи?'”

И у *Служби Свѣтѣом археијискоју Максиму Бранковићу* непознати песник више пута помиње александријске архиепископе:

О исходу дивног ти престављења
чисте твоје душе, најчаснији оче,
благолепа два мужа гледаш...
те матери и ученицима својим говораше:
Откуда нам дођоше красни људи ови?
А они познаше посећење Божје,
јер посла Бог анђела
у лику Атанасија и Ђирила
да тихо узму душу твоју
од чистог тела твојега,
свети светитељу триблажени,
Максиме дивни.

Познато је, такође, да се у највећем делу рукописног наслеђа *Служба Свeйом архиепископу Максиму Бранковићу* јавља укрштена са *Службом Аџанасију и Кирилу*. Помен Светог Максима обежава се управо 18. јануара (по старом календару), када и Атанасије и Кирило.

Још једна подударност повезује Светог Саву и Светог Максима – Свети Сава једини је сматран светитељем за живота, што се исто може рећи и за Светог Максима, чије су руке, још док је био жив, одавале благи мирис. Ово сведочанство забележено је у *Житију Ђорђа Крайовца* од попа Пеје, које је написано између 1516. и 1523. године.

Да су се писци шеснаестог века, у неговању култова нових светитеља, користили ранијим књижевним наслеђем, види се из многобројних примера. Већ усвојене теме и поетске слике из претходног периода спадају у репертоар општих места и њихово присуство прати се у различитим текстовима. Ипак, могућно је претпоставити да су се састављачи списа при одабирању неког мотива, паралеле или фигуре из богатог фонда општих места руководили одређеним асоцијацијама и аналогијама. У том смислу већ је поминуто упоређивање Максимовог монашења са монашењем Светог Саве. Описујући овај догађај, аутори култних списа употребили су исту симболичку слику – реч је о јелену који жури на изворе воде, попут душе која хрли ка Господу. Прихваћено је мишљење да је у хришћанству јелен симбол душе која чезне за Богом (Пс. 42, 1). У чувеном опису бега младог Растка у манастир Теодосије каже да је он уместо у лов на јелене отишао на Свету Гору: „Јер не знађаху да неће тражити јелене, већ извор живота, Христа, да њиме напоји ујелећену душу своју, распаљену огњем од чежње љубави његове”. Јелења брзина и ревност, којом Сава хита ка Христу, присутне су и у *Акаџисију Свeйом Сави* Непознатог Милешевца:

Као јелен на источнике водне
одјурио јеси, богомудри Саво, у Свету Гору.

Чин Максимовог монашења исказан је изванредном поетском сликом, у којој се он, у својој жудњи за богоугодним животом, пореди с јеленом:

Хвалама даштујемо триблажена оца,
јер небеско желећи земаљско остави...
као јелен жудећи за воде изворима
тако усрдно следио јеси
стопе родитеља својих.

Уз дубоко симболичко значење слике јелена, у овом одломку изражена је, такође, и свест о томе да је Максим ступањем у монахе заправо пошао путем својих предака, у првом реду Светог Саве.

Да је књижевна традиција из доба Немањића била веома заступљена и много касније види се како на жанровском и идејном плану, тако и из поетских слика, израза и мотива. Присуство старозаветних паралела представља елеменат који још више повезује култне списе о сремским Бранковићима са онима из претходног периода. Међу њима, изузетан по својој изражајности и лепоти свакако јесте мотив играња пред моштима, као што је играо Давид када је, као највећу драгоценост, поставио ковчег завета у Јерусалим. Овај мотив јавља се при Теодосијевом опису преноса моштију Светог Саве у Милешеву, када краљ Владислав игра пред ковчегом као некада Давид: „Владислав краљ брзо достиже светога у ношењу, и као некада Давид пред ђивотом радоваше се, излазећи и предводећи његове свете мошти.” Помен овог мотива присутан је и у неким текстовима о кнезу Лазару, затим при опису дочека моштију јеванђелисте Луке у Смедереву, да би снажно избио у први план у култним списима о сремским Бранковићима:

Приђите сви, сад, православни сабори,
духовно узвеселимо се, збор саставивши,
срцима заигравши, рукама пљескајући,
као негда пред ђивотом што богоотац Давид
играјући славу Богу узашиљаше,
тако и ми данас радосним гласима кличући
свештеног Максима,
блаженог Стефана,
Анђелину преподобну,
Јована праведнога.

Њихове мошти биле су највећа драгоценост коју Срби у том тренутку имају, оне су их повезивале с прошлошћу, с оснивачима династије и цркве – Светим Симеоном и Светим Савом. Неговање култова сремских Бранковића тако није било само питање верског и националног идентитета већ и духовног опстанка. Придружујући их светородним Немањићима, у првом реду Светом Симеону и Светом Сави, Срби су, расејани и подељени у три туђе државе, наставили да попуњавају своју светитељску поворку. Створена је „као у некој инверзној перспективи, слика једне више, духовне стварности, са увећаним ликовима наших државних и црквених оснивача”.

Када је реч о иконографији, историчари уметности сматрају да је заједничко сликање Светог Симеона и Светог Саве на иконама

свакако могло да буде узор за исти начин приказивања сремских Бранковића. У том смислу сликари Андрија Раичевић (1644) и Никола Нешковић (1753) приликом израде чувених икона Светих деспота Бранковића угледали су се на старији пример заједничког приказивања првих Немањића. Престоне иконе Крушедола рађене су 1745. године, за време старешинства архимандрита Хаџи Исаије Грабовчанина. На њима су, поред Јована Претече, Богородице и Христа, на четвртој икони у доњој зони приказани: Свети Симеон, Свети Сава и Свети Максим.

Повезивање култова Немањића и Бранковића наглашавало се и преко њиховог заједничког представљања на фрескама. Тако су већ у Крушедолу, гробној цркви сремских Бранковића, на јужном ступцу испред олтара приказани владика Максим и Свети Симеон, док је на северном ступцу, као пандан Максиму, насликан Свети Сава. Ово заједничко сликање показује да је већ половином шеснаестог века међу крушедолским монасима била формирана идеја о подударности делатности владике Максима и Светог Саве. Повезивање култова Немањића и Бранковића још више се наставило током седамнаестог, осамнаестог и деветнаестог века. Најбројнији сачувани примери оваквог, заједничког приказивања на фрескама потичу из осамнаестог века.

Бранковићи су сликани уз Немањиће и на зидним сликама у првој зони крушедолске приправе 1750. године, које је можда радио кијевски иконописац Јов Василијевић уз сарадњу Васе Остојића. Међу многобројним примерима нека буде поменуто да је владика Максим приказан преко пута од Светог Саве у манастиру Ново Хопово 1608. године, изнад пролаза из ђаконикона у олтар, а у цркви Сртења у селу Крушедолу 1634. године, насликан је са Светим Савом, на северном зиду наоса. У Бођанима, које је Христовор Жефаровић осликао 1737. године, „постоје примери заједничког сликања светитеља из лозе Немањића и оних чији су култови искључиво везани за Подунавље. У олтарској композицији св. архијереји служе литургију, а Христу се клањају и Свети Сава, Свети Арсеније и Свети Максим”. На иконостасу у Великим Бастајима код Дарувара, који представља „најпотпунији низ националних светитеља у српском барокном сликарству” приказани су заједно Немањићи и Бранковићи. Зна се да је овај иконостас радио Мојсије Суботић „из Сирмии” 1785. године. Дејан Медаковић је, објашњавајући ову галерију Срба владара и светитеља, приметио да она, у ствари, „илуструје ону идеологију коју је Карловачка митрополија утврдила у време патријарха Арсенија Шакабенте. У свом ширењу, она се, сасвим јасно, ослања и на систематско неговање српских владарских култова”.

И у *Сѣмаѿоѳрафији* Христофора Жефаровића из 1741. године такође се огледа јединство Немањића и Бранковића, од којих су илустрације првих дате на почетку, а других на крају књиге.

На основу поменутих примера види се да је паралела владика Максим – Свети Сава била присутна у књижевности, преваходно у културним списима, али исто тако и на фрескама и иконама. Реч је, свакако, о снажном одјеку „свесних и намерно тражених идејних веза”, не само између ове две изузетне личности него и између породица Немањић и Бранковић. Црква је славила своје заштитнике и ктиторе Бранковиће, као што је то, у претходним временима, чинила с Немањићима. Дошло је, заправо, до проширење круга владара и црквених великодостојника који се прослављају – Немањићима су придодати Бранковићи. Ове везе биле су неопходне као доказ о духовном и верском идентитету и континуитету, а нашле су своје место и у конкретним политичким програмима српског народа у Угарској.

Показало се да главни узрок актуелности немањићке традиције после пропасти деспотовине треба тражити у њеном огромном значају за културу српског народа онога времена. Угрожена и са истока и са запада, православна хришћанска цивилизација тражи одржање свога идентитета, ослањајући се код Византинаца на хеленске и светоотачке корене и исихастички покрет, а код Срба на традицију немањићке светородне династије.

Да овај преглед у науци већ уочених и анализираних паралела између сремских Бранковића и Немањића завршим као што сам и започела, једним освртом на историју читања.

Реч је о *Лесѿвици*, монашкој лектири и веома много читаном аскетском спису синајског игумана Јована, чији је предмет духовни живот. Поуздани трагови књижевног и општег културноисторијског утицаја *Лесѿвице* везани су још за рад Светог Саве и почетке старе српске књижевности, а огледају се у усмеравању монаштва и духовности, као и у литерарним идејама и начину изражавања.

То је сасвим јасно већ по почетку *Службе Свѿшом Симеону* Светог Саве:

Преподобни оче,
добру си нашао лествицу
којом узиђе на висину.

По жељи деспота Ђурђа Бранковића сачињен је нов, ревидирани превод *Лесѿвице* Јована Лествичника. Судићи према запису на овом рукопису из 1434. године, сам деспот је, ради што бољег превода, тражио из Цариграда и Свете Горе различите грчке и

српске предлошке – „изводе”. Земља је, дакле, губила своју државност, али је настојала да очува културни континуитет.

Књиге преписиване и превођене за деспота Ђурђа и његову породицу наследили су сремски Бранковићи. Они су, свакако, наследили и љубав и поштовање према рукописима, на којима је забележено да им припадају. „Најстарији примери из *ex libris*-а везаних за Смедерево односе се на књиге из дворске библиотеке коју је 1459. пренео у Италију слепи деспот Стефан Бранковић, а његова супруга Ангелина у Купиново и Крушедол у Срему.” Као што је уочио Момчило Спремић, Стефан је био слеп, али је са собом носио књиге!

Деспотици Ангелини припадале су неке књиге из библиотеке деспота Ђурђа, као што је то случај управо са *Лесџвицом* из 1434. године. О томе сведочи запис на последњем листу: „Сија књига деспотице Ангелине монахиње.” Рукопис се налазио у Крушедолу све до Другог светског рата, када је, са осталим драгоценостима фрушкогорских манастира, однет у Загреб, одакле је враћен 1946. залагањем Радослава Грујића. Данас се овај рукопис налази у Музеју Српске православне цркве у Београду. Свакако да је владика Максим имао ову књигу у рукама. Била је део породичне библиотеке, али и обавезна монашка лектира.

Тако и *Лесџвица* повезује две важне личности, Светог Саву, из чије је делатности изникла читава зграда српске духовности и владика Максима Бранковића, који је био његов достојан следбеник.*

Др Светлана С. Томин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
arsenije@ptt.rs

---

* Светосавска беседа изговорена у Свечаној сали Матице српске, у Новом Саду, 26. јануара 2018. године.